

Informace, recenze

Program eIFL Direct v českých knihovnách v letech 2000–2003

Program eIFL Direct

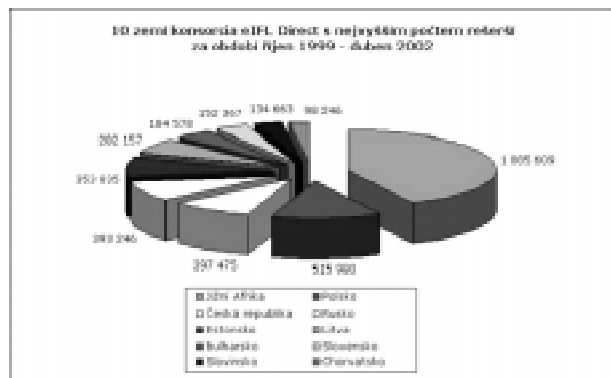
Program eIFL Direct (Electronic Information For Library Direct) patří mezi nejvýznamnější iniciativy nadace **Open Society Institute** (OSI) zaměřené na knihovny a informační instituce. Program byl zveřejněn v roce 1999 a prostřednictvím Sorosových nadací byl nabídnut nejprve zemím střední a východní Evropy a jižní Afriky. Prvním **cílem programu** bylo umožnit čtenářům a uživatelům knihoven zúčastněných zemí rychlý a kvalitní přístup k vědeckým informacím, které jsou obsaženy v plnotextových databázích. Dalším z důležitých cílů programu je pomoc jednotlivým zemím při uzavírání konsorcií a metodická pomoc při sjednávání licenčních podmínek pro zpřístupnění elektronických informačních zdrojů. OSI tuto činnost podporuje pořádáním různých akcí, jako jsou např. každoroční setkání koordinátorů programu, odborné semináře, zveřejňování důležitých materiálů (včetně vzorových licenčních smluv) na webových stránkách programu (<http://www.eifl.net>) apod.

Jako první byly v rámci programu eIFL Direct zpřístupněny databáze americké firmy EBSCO; licenční podmínky, složení nabízených databází, cena a přístup v rozsahu národní licence byly sjednány prostřednictvím OSI. **Databáze EBSCO** jsou zaměřeny především na humanitní, společenské a ekonomické vědy, což byl také jeden z důvodů, pro který byly vybrány. V zemích střední a východní Evropy byly tyto vědní obory z politických důvodů opomíjeny a nedostatek nových odborných informací byl zřejmý. **Národní licence** dovoluje využívat databáze širokému okruhu uživatelů a zaručuje demokratický přístup k informacím. Zároveň umožňuje širokému spektru knihoven poskytovat moderní a kvalitní služby. OSI i nadále jedná s významnými vydavateli a producenty databází a připravuje s nimi licenční smlouvy; dohody již byly uzavřeny např. s American Physical Society, Cambridge University Press, Highwire Press, ProQuest a Institute of Physics Publishing.

Do programu eIFL Direct je v současné době zapojeno více než 2200 knihoven z 50 zemí střední a východní Evropy, Afriky, Asie a Jižní Ameriky.

České knihovny a program eIFL Direct

Díky programu Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy ČR „**Informační zdroje pro výzkum a vývoj**“ se Česká republika stala jedním z prvních účastníků programu eIFL Direct. Projekt „Zpřístupnění plnotextových databází odborných zahraničních periodik na základě programu Open Society Institute – eIFL Direct“ (LI 200035) byl připraven v Národní knihovně ČR a v roce 2000 byl schválen v prvním kole programu MŠMT ČR. OSI kladně hodnotí podporu vědy a výzkumu v ČR, kvalitní infrastrukturu a dobrou úroveň informační gramotnosti uživatelů. České knihovny patří od počátku programu mezi účastníky, kteří databáze EBSCO využívají nejvíce.

Zpřístupnění databází EBSCO v rámci **národní licence** bylo v českých knihovnách a informačních institucích prvním počinem tak velkého rozsahu.

Tab. č. 1 Celková statistika počtu přihlášených knihoven a využívání databází v letech 2000–2003

Rok	Počet knihoven	Počet přístupů	Počet rešerší	Počet zobrazených plných textů HTML	Počet zobrazených plných textů PDF	Počet zobrazených abstraktů
2000	199	27 030	163 431			
2001	233	36 097	165 236	100 710	12 414	270 535
2002	275	48 950	150 932	94 994	29 058	104 394
2003	282	66 057	235 303	68 145	68 554	158 829
Celkem		178 134	714 902	263 849	110 026	533 758
Průměrně za rok		44 534	178 726	87 950	36 675	177 919

Plnotextové databáze představovaly pro knihovny a jejich uživatele nový elektronický informační zdroj, se kterým se nejprve museli naučit pracovat. V rámci licenčních podmínek bylo zajištěno **školení** pro pracovníky knihoven, celkem jich bylo se zástupcem firmy EBSCO připraveno osm. Kromě toho však řešitelka projektu zorganizovala v letech 2000–2003 dalších 24 školení, a to nejen v Národní knihovně ČR, ale ve spolupráci s krajskými

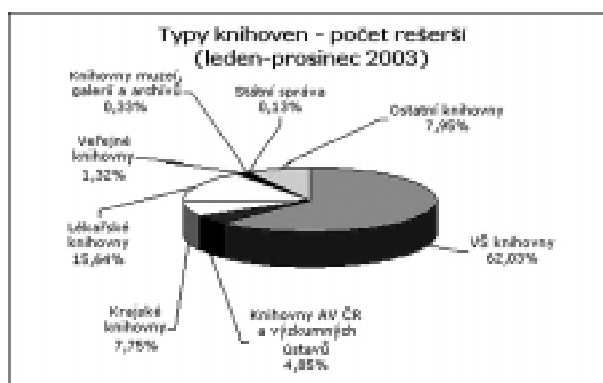
knihovny také v těchto knihovnách a v knihovnách vysokých škol. Celkem bylo proškoleny 476 pracovníků knihoven a informačních institucí. Zástupci velkých knihoven, především vysokoškolských, odborných a Knihovny Akademie věd ČR, zajišťovali v rámci svých institucí další školení pro pracovníky knihoven a např. v rámci různých seminářů také pro studenty, pedagogické a vědecko-výzkumné pracovníky (např. Univerzita Karlova v Praze, Západočeská univerzita aj.).

Připraveny byly **informační materiály** týkající se projektu a v českém jazyce byla zpracována **příručka pro práci s databázemi**. Tyto pomůcky vydala Národní knihovna ČR a knihovně byly distribuovány zdarma. Projekt byl průběžně **prezentován** v odborném knihovnickém tisku, na seminářích a konferencích v ČR i v zahraničí (Slovensko, Dánsko). Další pomoc při realizaci projektu v knihovnách se týkala technické podpory při rozšiřování počtu přístupů, přípravy pomůcek pro práci s databázemi, nejrůznějších konzultací atd.

Velmi důležitým prostředkem pro prezentaci a realizaci projektu a pro zveřejňování informací o dostupných databázích jsou **webové stránky projektu** (<http://eifl.nkp.cz>). Byly vytvořeny na jaře roku 2000 a obsahují všechny podstatné informace o projektu, databázích, možnosti registrace, seznamu zúčastněných knihoven atd. Stránky jsou průběžně aktualizovány a doplňovány. Od března roku 2001 jsou zde pravidelně každý měsíc uváděny statistiky využití databází v jednotlivých knihovnách. **Statistické údaje** si ovšem může každá knihovna zjišťovat sama v modulu ADMIN (návod k používání modulu je dostupný na webových stránkách projektu). Sledované statistické položky odpovídají doporučení ICOLC a firma EBSCO také spolupracuje v rámci projektu COUNTER na standardu pro statistiky – Code of Practice.

Pro knihovny byly uspořádány dva semináře pro práci s administrativním modulem, který umožňuje sledování nejrůznějších statistik, vytváření uživatelských profilů nebo propojování databází s katalogy knihoven. Školičkou byla pracovnice firmy EBSCO, školení navazovala na **mezinárodní seminář**, který ve spolupráci s firmou EBSCO připravila Národní knihovna ČR. Seminář EBSCO Admin Training se uskutečnil ve dnech 14.–16. února 2003 a byl určen pro koordinátory projektu eIFL Direct v zemích střední a jižní Evropy a pobaltských státech. Účastníci (celkem 12 koordinátorů z 9 zemí) byli seznámeni s aktivitami firmy EBSCO a proškoleni v práci s modulem ADMIN. S příspěvkem o sledování a zpracování statistických údajů v České republice vystoupila PhDr. P. Pěnkavová. Semináře se zúčastnil také viceprezident firmy EBSCO Sam Brooks a ředitel evropské sekce Paul Donovan.

Statistickému vyhodnocování databází dostupných v rámci programu LI věnovala velkou pozornost také Pracovní skupina pro EIZ při Asociaci vysokoškolských knihoven (<http://www.akvs.cz>). Podle statistických ukazatelů byl podíl využívání databází EBSCO nejvyšší na vysokých školách, pracovištích Akademie věd ČR a ve velkých odborných knihovnách. Počet rešerší v těchto institucích v roce 2002 tvořil 88,06 % a v roce 2003 90,47 % z celkového počtu rešerší. Hlavními uživateli jsou tedy pracovníci ve sféře vědy, výzkumu a vzdělávání, studenti doktorského studia, studenti vysokých škol a další odborná veřejnost.

Během řešení projektu bylo rovněž důležité získat zpětnou vazbu od zaregistrovaných knihoven i jiným způsobem než pouze statistickými položkami a doplnit si tak přehled o další informace týkající se realizace projektu v těchto knihovnách. Pro sběr dat byla zvolena metoda **dotazníkového průzkumu**, který byl realizován v období od 22. května do 6. června 2003. Dotazník zpřístupněný na webových stránkách projektu obsahoval 15 otázek se strukturovanými odpověďmi a možností doplnění vlastních poznámek a připomínek respondentů. Celkem bylo zpracováno 131 vyplněných dotazníků, což představuje návratnost 47,5 % vzhledem k počtu knihoven registrovaných v době průzkumu. Pro hodnocení projektu bylo důležité, že 72 % respondentů pocházelo z vysokých škol, pracovišť AV ČR, lékařských a odborných knihoven.

České veřejné knihovny (ve smyslu městských a místních) se v roce 2003 zúčastnily průzkumu realizovaného OSI, který se týkal zapojení veřejných knihoven do programu eIFL Direct. Česká republika byla spolu se Slovinskem, Estonskem, Lotyšskem a Ruskem do průzkumu vybrána jako jedna ze zemí, kde se veřejné knihovny zapojily do projektu ve velkém počtu. Závěrečnou studii zpracoval Rob Davies, manažer projektu PULMAN (Projekt se zabývá rozvojem a podporou zavádění nových služeb veřejných knihoven v digitálním věku.)

Databáze EBSCO

Počet databází firmy EBSCO v projektu LI 200035 byl dán licenční smlouvou mezi OSI a firmou EBSCO; zpřístupňovány byly mezi jinými i databáze obsahující periodika populárně-naučného charakteru nebo deníky a také několik lékařských databází. V průběhu čtyř let trvání projektu se neustále zvyšoval počet titulů obsažených v databázích a také jejich retrospektiva. Mezi nejvýznamnější databáze patří **Academic Search Premier**, která obsahuje odborná periodika především ze společenských a humanitních věd a dále z oblastí techniky a lékařství. Počet titulů dostupných v plném textu na začátku roku 2004 dosáhl téměř 4500 položek (včetně 3515 recenzovaných titulů); počet titulů s abstrakty se blíží 7900. Retrospektiva u 114 titulů sahá až k roku 1975, u některých periodik až k prvnímu vydanému číslu. 3248 časopisů je vydáváno jinými než americkými vydavateli (z toho 1517 titulů evropskými vydavateli).

Tematické zaměření na ekonomii, finance, management, učetnictví a mezinárodní obchod má druhá nejdůležitější databáze **Business Source Premier**. V plném textu je zde v současné době téměř 3700 titulů (včetně 1090 recenzovaných), s abstrakty více než 4500 časopi-

sů. Retrospektiva 352 titulů je dovedena až k roku 1965, jinými než americkými vydavateli je vydáváno 1681 periodik (z toho 771 titulů evropskými vydavateli).

Obě výše uvedené databáze obsahují recenzované odborné časopisy, z nichž většina má přidělen impakt faktor (seznam viz <http://eifl.nkp.cz/seznamy/jif.htm>, v databázi Academic Search Premier se jedná o cca 1660 titulů). Významnou změnou ve zpřístupnění plnotextových článků je od roku 2002 možnost jejich automatického překladu do němčiny, francouzštiny nebo španělštiny. Od minulého roku jsou u článků uváděny autorské abstrakty a klíčová slova, u autora je dostupná jeho e-mailová adresa. Do obou databází jsou postupně doplňována i periodika z přírodních věd a techniky.

V průběhu řešení projektu firma EBSCO bez finančního navýšení zpřístupňovala další bibliografické databáze, např. ERIC, Agricola, Econlit, GeoRef, INSPEC, PsycINFO, CINAHL, SPORTDiscus aj., a to na dobu jednoho roku nebo tří měsíců. Výhodou práce s těmito databázemi je přímé propojení na plné texty článků z časopisů, které jsou obsaženy v databázích, jejichž producentem je firma EBSCO. Statistiky využívání těchto databází byly také sledovány.

Tab. č. 2 Četnost hledání v dostupných databázích v období leden – květen 2003

Název databáze	Provedená hledání	Nalezené záznamy	Zobrazené abstrakty
Academic Search Premier	23 535	112 522 604	27 570
MEDLINE	15 500	156 799 566	16 333
Business Source Premier	8 711	49 781 339	8 441
MasterFILE Premier	7 939	47 253 917	6 349
Health Source: Nursing/Academic Edition	5 833	10 573 808	2 889
ERIC	3 635	19 948 591	1 861
Newspaper Source	3 606	15 176 174	2 918
Health Source – Consumer Edition	3 190	3 721 540	332
Regional Business News	1 575	2 079 166	189
Image Collection	631	1 304 543	0
PsycINFO	395	340 087	113
CINAHL	201	9 647	1
Clinical Pharmacology	163	28 365	156
Inspec	155	177 639	54
GeoRef	133	38 562	7
Econlit	96	10 008	24
SPORTDiscus	81	70 444	9
Cochrane Controlled Trials Register	76	6 590	0
Database of Abstracts of Reviews of Effectiveness	17	61	0
Cochrane Database of Systematic Reviews (CDSR)	11	71	0
CELKEM	75 483	419 842 722	67 246

Za celé období řešení projektu byly nejvyužívanějšími databázemi Academic Search Premier a Business Source Premier, a to podle počtu rešerší i podle počtu zobrazených dokumentů.

Tab. č. 3 Četnost hledání ve vybraných databázích v letech 2000–2003

Název databáze	Provedená hledání	Zobrazené abstrakty	Zobrazené plnotextové články	Zobrazené PDF články
Academic Search Elite / Academic Search Premier	190 528	242 494	156 929	73 240
Business Source Premier	76 492	98 392	64 076	22 481
MasterFILE Premier	65 094	43 545	29 477	3 497
Newspaper Source	36 955	32 141	31 925	33
CELKEM	369 069	416 572	282 407	99 251

Neméně důležitý je také fakt, že zpřístupňované databáze zahrnují velké množství časopisů, které byly ve fondech českých knihoven zastoupeny v tištěné podobě, ale z finančních důvodů byly jejich odběry zrušeny. Prostřednictvím databází je zachována kontinuita jejich dostupnosti. Význam možnosti přístupu k odborným titulům, které v knihovnách chyběly úplně, je více než zřejmý. Tato problematika byla také prezentována na seminářích Informační zdroje pro společenské a humanitní vědy v roce 2000 a 2001.

Databáze EBSCO se staly standardní nabídkou služeb knihoven a informačních institucí. Registrace knihoven, která probíhá prostřednictvím IP adres, je pro konečné uživatele bezproblémová. Vysoké školy, akademická pracoviště a některá lékařská zařízení využívají možnosti registrace přes IP adresu serveru, čímž je zajištěn přístup do databází z kteréhokoliv připojeného počítače v rámci instituce. Knihovny také mohou umožňovat přístup přes proxy server, takže registrovaný konečný uživatel může s databázemi pracovat i mimo knihovnu. Kromě online přístupu do databází nabízí EBSCO databáze na CD-ROM nebo DVD-ROM (aktualizace 2x ročně), které mohou knihovny zpřístupňovat v lokální síti i po skončení projektu.

Konsorcium knihoven

Jedním z cílů programu eIFL Direct je pomoc zúčastněným zemím při zakládání konsorcií knihoven. České knihovny zapojené do projektu eIFL Direct vytvořily pouze

neformální konsorci-

um, které zahrnuje 282 knihoven a informačních institucí. K usnadnění vzájemné komunikace byla již od poloviny roku 2000 zřízena elektronická konference. Členové neformálního konsorcia se dvakrát ročně scházeli na pracovních setkáních, kde se projednával přínos projektu pro knihovny, prezentovaly se novinky v databázích EBSCO a statistiky využívání databází a diskutovalo se o aktuálních provozních záležitostech.

V současné době existuje v **Evropě** přibližně **30 konsorcií knihoven**. Konsorcia vznikala především v akademické sféře, ale dnes je možné hovořit o nejrůznějších typech a modelech, mezi které patří např. konsorcia vědeckých knihoven, národní centralizovaný model (sduružuje všechny typy knihoven), regionální konsorcia nebo konsorcia nadnárodní (např. GASCO – Německo, Rakousko, Švýcarsko; SELL – Řecko, Španělsko, Itálie). Konsorcia se také liší z hlediska fungování, financování a organizační struktury, rozdíly se týkají velikosti, geografického pokrytí, struktury a způsobu řízení, financování i personálního zajištění. Vznik a organizační struktura konsorcií jsou dány právními možnost-

mi konkrétní země. Mezi konsorcia, která mají v Evropě již několik let pevné postavení a širší záběr své činnosti, patří např. finské konsorcium FinElib (s jistě zajímavou informací o plném financování ze strany státu; viz <http://www.lib.helsinki.fi/finelib/english/index.html>) nebo dánské konsorcium DEF.

Mezi současné strategické cíle a úkoly konsorcií se vedle získávání a zpřístupňování elektronických informačních zdrojů přidávají také služby spojené se zasláním dokumentů, statistiky, digitalizační programy, archivace a dlouhodobá konzervace, vývoj a implementace meta-vyhledávacích nástrojů, prezentace zdrojů a portálů, popis elektronických zdrojů atd.

Platformou, která podporuje existenci a fungování konsorcií a slouží k výměně zkušeností, je **ICOLC** (International Coalition of Library Consortia – Mezinárodní sdružení konsorcií knihoven, pro Evropu e-ICOLC). Kromě pořádání každoročních konferencí (od roku 1997 v USA, od roku 1999 v Evropě) připravuje ICOLC různá prohlášení a doporučení týkající se nákupu informačních zdrojů a vyjednávání s dodavateli, zabývá se problematikou získávání statistik využívání databází, technickými otázkami zpřístupňování zdrojů atd. Všechny důležité dokumenty a odkazy na jednotlivá konsorcia, kterých je na 150, jsou uvedeny na webových stránkách ICOLC (<http://www.library.yale.edu/consortia>). Na pátém ročníku konference e-ICOLC, který se konal ve dnech 22.–25. 10. 2003 v dánském městečku Snekkersten, byla oficiálně ve stručných příspěvcích představena konsorcia, jejichž vznik v tehdejších kandidátských zemích EU podpořil OSI (Polsko, ČR, Estonsko, Litva – viz <http://www.lmba.lt>, Lotyšsko, Slovinsko, Slovensko).

Provázanost s jinými projekty

Mezi původně neplánované výsledky při řešení projektu patří skutečnost, že dochází k **propojování projektu eIFL Direct s jinými projekty**. V rámci programu LI to byla především spolupráce se Státní technickou knihovnou na vytváření terciární databáze Portálu STM a s knihovnou Západočeské univerzity, která vytváří portál informačních zdrojů přístupných na českých vysokých školách a univerzitách. Dále byly databáze EBSCO zpřístupněny prostřednictvím Jednotné informační brány (<http://www.jib.cz>) a portálu PEC, který umožňuje jednodušší hledání elektronických časopisů dostupných v rámci Univerzity Karlovy. Na podobném principu, ale s širším záběrem od-

borných periodik dostupných v elektronické podobě, funguje německý projekt EZB (Elektronische Zeitschriftenbibliothek, <http://ezb.nkp.cz>), do kterého se kromě Národní knihovny ČR zapojily i další knihovny v ČR.

Všechny uvedené projekty jsou podobně jako eIFL Direct zaměřeny na podporu výzkumu a vývoje. Vzájemnou koordinací některých projektů s programem eIFL Direct jsou finanční prostředky vložené do programu LI efektivně zhodnocovány a je tak podpořeno i další rozšiřování a zkvalitňování služeb poskytovaných uživatelům.

Závěr

Cíl programu eIFL Direct, tak jak byl stanoven OSI, byl v českých knihovnách naplněn. V průběhu řešení projektu LI bylo potvrzeno několik očekávaných skutečností:

- prostřednictvím plnotextových databází odborných periodik mají knihovny k dispozici tituly, které nebyly dříve dostupné
- v knihovnách, které využívají plnotextové databáze, dochází ke kvalitativně výraznému posunu při poskytování služeb; knihovny se tím dostávají na srovnatelnou úroveň se zahraničními knihovnami ve vyspělých zemích
- práce s elektronickými informačními zdroji přispívá ke zvyšování informační gramotnosti čtenářů a uživatelů
- podíl využívání databází je největší v knihovnách vysokých škol – pro vědecké a pedagogické pracovníky a studenty je zajištěn rychlý a kvalitní přístup k nejnovějším informacím
- k nejnovějším odborným i populárně-naučným informacím má přístup široký okruh čtenářů, v obecných souvislostech lze hovořit o umožnění demokratickeho přístupu k informacím
- zřetelně se ukazuje vazba na další projekty a programy, a to v českém prostředí i v zahraničí

V souvislosti s vyhlášením programu 1N, v souladu s projeveným zájmem knihoven a po konzultacích s Asociací VŠ knihoven byl v Národní knihovně ČR připraven **pokračující projekt**. Jeho cílem je zajistit kontinuitu multilicenčního přístupu do plnotextových databází firmy EBSCO a zachovat tak možnost získávání nejaktuálnějších odborných informací především z humanitních, společenských a ekonomických věd. Zájem o pokračování členství v neformálním konsorciu vyjádřilo 49 knihoven. Z důvodů formální chyby však projekt nebyl v prvním kole posuzován, proto byla připravena pro druhé kolo programu 1N jeho upravená verze.

Hana Nová
Národní knihovna ČR

